

VAKIFLARA GENEL BİR BAKIŞ

Östün KÜSEFOĞLU
19 Mayıs Üniversitesi
Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı

SÖZLERİME başlamadan önce, ülkemizde Vakıf Haftasını bu yıl ilk kez başlatan Vakıflar Genel Müdürlüğüne, ilimizde haftanın gerçekleşmesine yardımcı olan başta Sayın Valimiz ve Vali Muavinimiz olmak üzere Samsun Vakıflar Bölge Müdürlüğü mensuplarına, Eğitim Fakültesi Sayın Dekanına, Sayın Müftümüze ve toplantıya katılan siz değerli konuklara bir Vakıf kurucusu olarak teşekkür etmeyi borç bilirim.

Sayın Konuklar, Vakıf Türk tarihinde yüzyıllar boyu sosyal, kültürel, eğitim ve din alanlarında büyük hizmetler görmüş, günümüze kadar gelmiş, kapsamı çok geniş, istisnai bir hukuk kurumudur.

İyilik yapma, yardımlaşma duygusu insanın en yüce duygularından biridir. Ana kaynak insan sevgisidir. İyilik ve yardım görerek, iyilik ve yardım yaparak insanların iyileşmesi ve yükselmesi, kişinin ve toplumun yardımlaşma ve dayanışma ile korunması, yurtseverlik, kişinin sahip olduğu zenginliklerden ihtiyaç içinde olanlara vererek onların acılarını dindirip, yaşamlarını kolaylaştırarak mutluluk duyması, isminin kendi ölümünden sonra da hayırla anılması, vererek Tanrıya daha yakın olmak gibi insancıl ve dinsel duygular Vakıfların oluşmasında başlıca etken olmuştur.

Tarihimizin akışı içinde çok değişik amaçlarla o kadar çok Vakıf kurulmuştur ki, bunları ancak hizmet alanlarına göre gruplara ayırmak suretiyle kısaca tanımlamak mümkün olabilir.

Kamu Hizmeti Gören Vakıflar :

Kale ve istihkam yapılması, askerin teçhiz edilmesi, su yolları ve kemerler, çeşmeler, sebiller, yol, köprü, kervansaraylar, okul, medrese, kitaplık, hastahane, deniz feneri, çamaşırılık, pazarlarda tartı kurulması, Van Gölünde gemi işletilmesi gibi...

Sosyal Hizmet Gören Vakıflar :

Aşevi, dulevi, öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçlu olarak hapse düşenlerin borçlarının ödenmesi, köylerde yaşlıların giydirilmesi, çocukların baharda kırlara götürülmesi, Bayramlarda çocuk ve kimsesizlerin sevin-dirilmesi, hayvanlara yem verilmesi, evlatlık kızların kirdiği tabakların ödenmesi..

Dini Hizmet gören Vakıflar :

Cami, Mescit yapılması, din eğitimi yapılması, dua okunması...

Cumhuriyet döneminden önce kurulmuş vakıfların sayısı hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla beraber, halen Vakıflar Genel Müdürlüğünde mevcut Vakfiye ve kayıtlara göre, çeşitli mali güçteki vakıfların sayısı 50.000 dolaylarındadır.

Bilindiği gibi vakıf, kişinin taşınır ya da taşınmaz mallarının dıştan hiç bir etki ve zorlama olmadan, yalnızca kendi istek ve bildirim ile kişisel mülkiyetinden çıkarıp yine kendi tarafından belirtilen koşul ve hizmetlerin yerine getirilmesi için, iyilik ve yardım amacı ile sonsuza dek tahsis edilmesidir. Kısaca bir malın hayırlı bir amaç için ebedi olarak ayrılmasıdır. Kişisel mülkiyetten çıkarılan ve mülkiyet hakkının malikine ve mirasçılarına sağlayacağı hak ve yararların tamamı veya bir kısmı toplam yararına terk ve tahsis edilen bu mallar, Vakfın oluşumu ile beraber hükmi şahsiyete kavuşur ve başlıbaşına bağımsız bir varlık haline gelir. Vakfiyelerinde yazılı esaslara göre müteveli heyetlerce yönetilir. Denetimi de yine vakfiyede belirtilen şahıs ya da makamca yürütülür. Vakıf yapan kimseye VAKIF, vakfedilen mala MEVKUF, malın vakfedilme amacına da MEVKUFUN LEYH denir.

Vakıfların daha çok dinsel duygular etrafında gelişmiş olmasına karşın vakfın tarihçesi çok eski tarihlere kadar uzanır. Türklerin sosyal yaşamında İslâmiyetten önce de, devrin koşullarına ve hukuk kurallarına göre vakıflar varolmuş, Türk boyları Orta Asyanın çetin yaşam koşullarına yardımlaşma ve dayanışmaları ile karşı koymuşlardır. Türk Vakıflarının ilk yazılı belgesi M.Ö. 1280, günümüzden 3263 yıl önce yazılmış bir

ETİ vakfiyesidir. Bu belge İstanbul Arkeoloji Müzesi Doğu Eserleri bölümünde korunmaktadır. Elimizde bulunan diğer bir eski Türk Vakfiyesi de 12. yüzyılda hüküm sürmüş UYGUR Türklerine ait olan Doğu Türkistanın Turfan kasabasında bulunmuş bez üzerinde yazılı olan bir vakfiyedir. Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde saklanmaktadır.

Bütün büyük dinlerde vakıf vardır. Ancak Vakıf kurumunu toplumda en yaygın ve etkili olduğu yerler Türk-İslâm ülkeleri olmuştur. Batılı araştırmacı MOURAJE d'OHSSON ve M.GATTESHI 18 ve 19. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunun büyük bir kısmının vakıf malı olduğunu yazmaktadır. Yine batılı başka bir araştırmacı ZEYS, Cezayir arazisinin yarısının vakıf olduğunu, BONNARD da Tunus arazisinin 1/3 ünün vakfa ait olduğunu yazar.

Vakıfları başlıca 4 tarihi döneme ayırmak mümkündür :

1. Selçuklar döneminden kalan vakıflar,
2. Beylikler döneminde kurulan vakıflar,
3. Osmanlı devri vakıfları,
4. Cumhuriyet Dönemi Vakıfları,

Tarihimizin akışı içinde vakıflarımız Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukları Devletlerinde, Anadolu Beyliklerinde gelişmiş ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu zamanında dini, sosyal ve kültürel hizmetlerini en yüksek düzeye çıkarmıştır. İmparatorluğun gelişme ve gerileme dönemlerinde vakıfların etkinliği de buna paralel çıkış ve inişler yapmıştır. Günümüzde Devletin ve diğer kamu kuruluşlarının yürütmekte olduğu pek çok hizmet Vakıflar tarafından yerine getirilmiştir.

Her Vakfın bünyesinde şu dört ögenin bulunması gerekir:

1. Hayır işlerine, Kamu yararına ayrılmış olan yapılar (Hayrat yapıları) ve kamunun yararlanacağı hizmetler. (Hayri cihetler-hayır-şart hizmetler)
2. Bu binaların idaresi, vakıf hizmetlerinin yerine getirilmesi için gerekli harcamaları karşılayan gelir kaynakları (Taşınmaz mallar, vakıf paralar ve diğer gelir kaynakları)
3. Vakfın yönetim organı (Mütevelli) ve büyük vakıflarda mütevellilerin emrinde diğer kişiler.
4. Vakfın denetleme organı.

Vakıfların zamanla çoğalması ve çok sayıda Selatin (Padişah) Vakıflarının kurulması sonucu etkin bir denetim organı kurulmasına gerek duyulmuştur. Önceleri denetleme görevi kadılar, kazaskerler tarafından, daha sonraları da Vakıflar Bakanlığı anlamına gelen Evkaf Nezaretince yürütülmüş, Cumhuriyet döneminde de bu görev önce Şeriyye ve Evkaf Vekaletine daha sonra daha Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. 1935 yılında kabul edilen 2762 sayılı Vakıflar Yasasına göre Mazbut ve Hülhak Vakıfların yönetimine yeni bir yön verilmiştir. Mülhak Vakıflar kendi yönetim kurullarınca yönetilir ve Vakıflar Genel Müdürlüğünce denetlenir. Mazbut Vakıfların ise hem yönetimleri hem de denetimleri Vakıflar Genel Müdürlüğüne yürütülmektedir.

Değerli Konuklar, Vakıfların bugünkü durumunu daha iyi anlayabilmek için Vakıf Emlâkinin geçirdiği devrelere kısaca değinmekte yarar var. Vakfiyelerde iki tür emlak vardır. Birincisi hayri tesisler denen emlâk, ikincisi de bunların devamı, yaşatılması ve diğer hayri şart ve hizmetlerin yerine getirilmesi için ayrılmış olan akar türünden emlâktir. İşte bu şekilde vakıf ve vakfiyelerin oluşumu ile birlikte Vakıf emlâk meydana gelmiştir. Çok eski dönemlere gitmeksizin konumuzla yakın ilgisi bulunan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde arazi rejimine baktığımızda arazinin genellikle Araziyi Emriye, yani hazineye ait olduğunu görürüz. Arazinin mutlak sahibi bulunan hükümdarların fermanları ile bu arazilerden bir kısmını şahıslara vermelerinden ve ayrıca şahıslar tarafından hazineye bedelleri ödemek suretiyle satın alınan arazilerden Araziyi Memluke, yani mülk arazi meydana gelmiştir. Bu yolla şahısların sahibi oldukları arazilerden bir kısmını vakfetmeleri suretiyle de vakıf araziler (Araziyi Mevkufe) doğmuştur. Tarihi gelişim içinde vakıf arazilerinin büyük bir çoğalma gösterdiği bilinmektedir. Osmanlı devrinin son sadrazamlarından Mehmet Sait Paşa'nın Viyana'da elçi iken Evkaf Naziri Mustafa Hayri Efendiye Vakfın düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile ilgili gönderdiği raporda o zamana ait arazinin yarısından fazlasının Vakıf olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda son zamanlarda meydana gelen her konudaki gerilemeler Vakıflarda da kendini göstermiş, bazı vakıf taşınmaz malları yanmış, harabolmuş, bir kısmı da kaderlerine terk edilmiş durumda idi. Cumhuriyet dönemine çok yönlü sorunlarla gelen vakıfların günün şartlarına uygun düzenlenmesi 1936 yılında çıkartılan 2762 sayılı yasa ile yapılmıştır. Tahsis edildikleri gayeye göre kullanılmaları kanuna veya kamu düzenine uygun olmayan ve işe yaramaz bir hale gelen hayrat vakıf taşınmaz malların İdare Meclisinin teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile, akar türünden vakıf taşınmaz malların da İdare Meclisinin kararı ile satılarak veya değiştirilerek, mümkün olduğunca aynı amaca tahsis edileceği hükme bağlanmıştır. Böylece Cumhuriyet döneminde bu anlamda bir kısım vakıf tasviye edilmiş, Lozan Antlaşması ile yeniden çizilen milli sınırlar içinde gerek içte yer değiştiren, gerekse dışardan gelen göçmenlerin yerleşimi için pek çok vakıf

arazisi tahsis olunmuştur. Örneğin; Silivri'de Sultan Bayezıt Vakfından Çeltik Köyünde bulunan 15000 dönüm arazi Romenya'dan gelen göçmenlere, Eskişehir ilinde Mahmudu Sani Vakfından 1.270.000 dönüm arazi parselenip yerli halkın yerleşimine ve topraksız çiftçilere tahsis edilmiştir. Belediyelerin imar planlarının uygulanması gereği olan 691 ve 221 sayılı yasalara göre yol, meydan, otopark vs. için vakıf arsalar tahsis edilmiştir. Ayrıca çeşitli kamu kuruluşlarının ihtiyaçları için bina tahsisi yapılmıştır. Örneğin; Medrese, Mevlevihane, imaret binası, kütüphane, Sıbyan mektebi, tabhane, tekke gibi binalardan 94 adedi müze, kütüphane, halk eğitim merkezi, öğrenci yurdu, arşiv deposu, araştırma merkezi vs. gibi hizmetlerde kullanılmak üzere kamu kuruluşlarına parasız tahsis edilmiştir. Kamunun su ihtiyacını karşılamak amacı ile vakfedilen pek çok vakıf su, gelirleri ile birlikte Belediye ve Köy İhtiyar Meclislerine devredilmiştir. Kapatılan tekke ve türbelerden Türk büyüklerine ait tarihi ve mimari değeri olanlar Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Vakfiyelerde okul çağındaki çocukların eğitim ve öğretimine geniş yer verildiğinden, Vakıflar Genel Müdürlüğü vakıf gelirleri ile yurdun değişik yörelerinde 48'e yakın yurt binası açmış, bu binalarda fakir öğrencileri karşılıksız olarak barındırmaktadır.

Cumhuriyet döneminde emlak satışından ve paraya çevrilen vakıf akarlarından elde edilen gelirlerle pek çok yeni bina satın alınmış veya yaptırılmıştır. Yeni yapılar arasında Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Ankara Ulus'ta Ankara Palas, Belvu Palas, halen hizmet binası olarak kullanılan Vakıf Apartmanı, Hukuk Fakültesi binası, pek çok ilimizde yaptırılan veya satın alınan işhanları, turistik oteller, dükkânlar sayılabilir. Tarihi değerinin yanı sıra sanat değeri olan pek çok yapının da restorasyonu ve bakımı yapılmış, bir kısmı müze, bir kısmı da esas amaçlarına dönük cami, hamam, öğrenci yurdu, konaklama tesisi vs. olarak halkın hizmetine açılmıştır. Restore edilip Türk turizminin hizmetine sokulan H.1028 yılında Sadrazam Öküz Ahmet Paşa tarafından İzmir-Kuşadası'nda yapılmış olan Kervansaray, Edirne'de Mimar Sinan tarafından 1544 yılında yapılmış olan Rüstem Paşa Kervansarayı ile İstanbul'daki Haseki Külliyesi Türk-İslâm uygarlığının günümüzde yaşatılan ender güzellikteki anıtlarının sadece birkaçıdır.

Cumhuriyet döneminde vakıflarla ilgili en son çıkartılan 903 sayılı yasa yeni kurulacak Vakıflara yön vermiştir. Bu yasaya uygun olarak günümüzde pek çok vakıf kurulmuş, özellikle devletin milli savunma, sağlık ve eğitim hizmetlerine yurttaşlar vakıf yolu ile önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Bu tür vakıflara örnek olarak Türk Silahlı Kuvvetler Vakıflarını ve Türk Eğitim Vakfı, Halkevleri Kültür Vakfı, Hacettepe Vakıfları ve Koç Eğitim Vakfını gösterebiliriz.

Değerli Konuklar,

Samsun'da vakıf yönünden oldukça zengin bir ilimiz. Vakıf yolu ile günümüze kadar gelmiş eski eserleri şöyle sıralayabiliriz .:

Yalı Camii, Büyük Camii, Kurşunlu Camii, Pazar Camii, Hançerli Camii, Medrese Camii, Eşe Baba Camii ve Türbesi, Hacı Hatun Camii, Taşhan, Medrese binası (Vakıflar Bölge Müdürlüğü İdare Hizmet Binası), Büyük Şifa Hamamı.

Bu vakıf eserlerle ilgili bulabildiğim bilgileri de kısaca sunmak isterim.

BÜYÜK CAMİ :

19. Yüzyıl sonu II. Abdulhamit'in annesinin yardımı ile halk tarafından yapılmış, 1944 yılındaki depremde sonra tamirat görmüştür.

HAZİNEDARZADE SÜLEYMAN PAŞA VAKFI :

35 adet bina, 436 adet arazi ve arsası vardır. Medrese ve Pazar Camiinin her türlü ihtiyacının karşılanması, Ramazan'da hatim, Yasini Şerif hatmi, vakıf öğrenci yurdundaki öğrencilere her türlü yardım.

1982 yılı geliri :4.919.851.— Gideri :955.184.—

HAZİNEDARZADE ABDULLAH PAŞA VAKFI :

1 Bina ve 7 adet arazi ver arsa, Gayesi : Hançerli Camiine yardım, hatim okutmak, Geliri :190.462.— Gideri :52.741.—

TAŞHAN :

Çorlu'lu Ali Paşa tarafından vakfedilmiş, 1670 yılında Çorlu'da doğdu. Enderunda yetişti. 1703 yılında vezir, 1706 yılında da Sadrazamlığa yükseldi. II. Mustafa'nın kızıyla evlenip saraya damat oldu. Hazineyi islah için israfları önlemek istediğinden, çıkarları bozulanların fitneleriyle azle uğradı. Padişah III. Sultan Ahmet tarafından Midilliye sürüldü ve orada 1711 de boğdurulmak suretiyle öldürüldü.

Taşhan bundan birkaç yıl önce restore edilmiş, mimari değeri olan çok güzel bir yapıtı. Ancak halen kullanim şekli ile bu özelliğini bağdaştırmak mümkün değil.

İlimizde 903 Sayılı Yasaya göre kurulmuş 3 yeni vakıf vardır;